

Michał Sajewicz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej (Polska)
Maria-Curie Skłodowska University (Poland)

e-mail: msajewicz@gmail.com

Przezwiiska mieszkańców Lewkowa Starego i okolic w powiecie hajnowskim na Białostocczyźnie motywowane imieniem i nazwiskiem nosiciela oraz innych osób

Nicknames of the Inhabitants of Lewkowo Stare and Its Vicinity in the Hajnówka District (Białystok Region) Motivated by the Name and Surname of the Holder and Other Persons

Мянушкі жыхароў Ляўкова Старога і наваколля ў гайнаўскім павеце на Беласточчыне, утвораныя ад імя і прозвішча ўладальніка, а таксама ад уласных назваў іншых асоб

Charakterystyka ogólna terenu badań

Białostocczyzna ma charakter typowo pograniczny, obejmuje bowiem ziemie położone na styku narodów słowiańskich i bałtyckich, przebiega również tędy linia zetknięcia się kilku narodów słowiańskich: polskiego, białoruskiego i ukraińskiego (Wiśniewski, 1977, s. 7; 1980, s. 14–27; Barwiński 2014, s. 281–306). Dopelnieniem tej bogatej mozaiki etnicznej, a w ślad za tym religijnej, kulturowej i językowej są mieszkający m.in. w Bohonikach i Kruszynianach Tatarzy (Wiśniewski 1989; Łapicz 1986; Tyszkiewicz 1989; Dacewicz 2012) i Rosjanie – staroobrzędowcy spod Augustowa, Suwałk i Sejnu (Iwaniec, 1977; Grek-Pabisowa, 1968; 1999; Maryniakowa, 1976; Zielińska, 1996; Głuszkowski, 2011). Pograniczny charakter badanego terenu sprawił, że ziemie dzisiejszej Białostocczyzny cechowała w przeszłości zmienna przynależność polityczna, administracyjna i kościelna. Osobliwością tego terenu jest także wyjątkowa złożoność i długotrwałość procesów osadniczych (Wiśniewski, 1964; 1977; 1980; Barszczewska, Timoszuik, 2016, s. 28–30; Barszczewska, Jankowiak, 2012, s. 143–146).

Kolonizacja ziem tworzących współcześnie Białostocczyznę odbywała się z trzech kierunków. Z zachodu przybywali osadnicy mazowieccy, z południa i południowego wschodu – Rusini z Wołynia i spod Brześcia, a ze wschodu i północnego wschodu – Rusini spod Wołkowyska i Świsłoczy oraz spod Grodna (Wiśniewski, 1964, s. 14).

Na północy aktywność przejawiał także bałtycki element osadniczy. Wcześniej na badanym terenie zaczęli się osiedlać się Żydzi, a z czasem również Tatarzy, rosyjscy staroobrzędowcy i Niemcy.

W rezultacie tych specyficznych, bardzo złożonych dziejów osadniczych dokonał się podział ziem dzisiejszej Białostoczczyzny na trzy zasadnicze części: zachodnią, południowo-zachodnią i północno-wschodnią (Wiśniewski, 1977, s. 9). Część zachodnią badanego terenu zamieszkuje ludność katolicka pochodzenia mazowieckiego, część wschodnią natomiast ludność pochodzenia ruskiego. Na południu regionu żyją potomkowie osadników przybyłych tu z Wołynia i Polesia, na północy zaś spod Świsłoczy, Wołkowyska i Grodna, a częściowo także z Litwy (Sajewicz, 1999, s. 59–60). Większość potomków osadników pochodzenia ruskiego wyznaje obecnie prawosławie, ale na obrzeżach badanego terenu ludność ta w znacznym stopniu się spolonizowała i przyjęła obrządek katolicki. Skupiska katolików, z reguły niezbyt liczne, występują także wewnątrz omawianego regionu, zwłaszcza w miastach i miasteczkach, znacznie rzadziej na wsi.

Położenie gwar na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim znajduje odbicie w ich systemie. Łączą one w różnym stopniu cechy charakterystyczne dla każdego z sąsiadujących ze sobą języków (AGWB, t. 1, s. 123; Glinka, 1960; Smułkowa, 1960; Kuraszkiwicz, 1964; Kondratiuk, 1964).

Klasyfikacja i opis gwar wschodniosłowiańskich na terenie Podlasia północnego oraz ustalenie ich powiązania z określonym językiem narodowym wciąż budzi wiele kontrowersji (Dejna, 1976; Łesiów, 1994; Sajewicz, 1997). Do tych gwar o charakterze peryferyjnym przedostawały się liczne obce elementy systemowe i niesystemowe, co spowodowało, że ta sama gwara bywa często zaliczana do jednego lub drugiego z sąsiadujących ze sobą języków (Dejna, 1976, s. 13–20; Klimczuk, 1983, s. 38–39).

Białorusko-ukraińska granica językowa na Białostoczczyźnie, wyznaczona na podstawie kryterium językowego jako podstawowego (Sajewicz, 1997, mapa), w znacznym stopniu pokrywa się z granicami ustalonymi w przeszłości przez Konstantina Michalczuka (Michalczuk, 1887, s. 463) i Jefima Karskiego (DABM, karta VII). We wschodniej części badanego terenu granica przebiega w linii prostej od przecięcia się rzeki Leśnej z granicą państwową do rzeki Narew między wsiami Bieńdziuga i Rybaki. W zachodniej części tego obszaru gwary ukraińskie wychodzą poza Narew, obejmując takie wsie, jak: Narew, Trześcianka, Ryboły i Wojszki (AGWB, mapa 1; Sajewicz, 1997, mapa).

Przeprowadzona w ten sposób białorusko-ukraińska granica językowa na Białostoczczyźnie sytuuje miejscowości, w których dokonano eksploracji materiału do niniejszego opisu, po stronie wschodniej, a więc na terenie białoruskojęzycznym. Ludność zamieszkująca okolice Lewkowa Starego od zachodu sąsiaduje, przez stosunkowo wąski pas Puszczy Ładzkiej, z ludnością ukraińskojęzyczną zamieszkującą zachodnie krańce tej puszczy.

Cel, stan badan, materiał, metoda

Celem niniejszego opisu jest zaprezentowanie wyników analizy semantycznej przezvisk mieszkańców Lewkowa Starego i okolic w powiecie hajnowskim na Białostocczyźnie motywowanych imieniem i nazwiskiem ich nosicieli oraz innych osób. Przedmiot analizy to przezviska indywidualne, których nosicielami są konkretne osoby. Pominięto natomiast przezviska rodowe (przydomki), np. *Cichanawy, Justynawy, Fedarawy*, oraz przezviska ogólne, które łączy tylko miejsce zamieszkania (por. Żuk, 1995, s. 357–364), por. *Antki* ‘mieszkańcy wsi zamieszkałej przez ludność katolicką’.

Poddane analizie przezviska indywidualne zachowują na ogół wyraźną motywację okolicznościową, w odróżnieniu od przezvisk rodowych, które mają charakter dziedziczny, a ich cechą jest zanik lub osłabienie motywacji okolicznościowej (Kosyl, 1993, s. 443; por. także Kamińska, 1958).

Próbę zdefiniowania przezviska jako klasy *in statu nascendi* podjął m.in. Sławomir Gala, który stwierdza, że przezvisko pełni funkcję nazwy własnej, ponieważ identyfikuje, wyodrębnia osobę nazywaną, a jednocześnie zachowuje ładunek semantyki apelatywnej (Gala, 1981, s. 41–51). Czesław Kosyl zauważa, że przezviska to

[...] klasa nazw osobowych, która współcześnie charakterystyczna jest głównie dla środowiska chłopskiego i uczniowskiego. Genetycznie (podobne tworzywo) i funkcyjnie (mogą wystąpić przy imieniu) są bliższe nazwiskom niż imionom. Obie te klasy łączy również spontaniczny charakter antroponimizacji. Do konstytutywnych cech przezviska zaliczyć można przede wszystkim nieoficjalność, fakultatywność (imiona i nazwiska są obowiązkowe) i wtórność (chodzi tu o społeczne odczucie, że nie są to nazwy osobowe „właściwe”) (Kosyl, 1993, s. 435).

Kosyl zaznacza, że przezviska od nazwisk różnią się tym, że nie są dziedziczne i mają inną denotację, ponieważ przezvisko jest w zasadzie indywidualne, a nazwisko obejmuje wszystkich członków rodziny (Kosyl, 1993, s. 435).

Obecnie dysponujemy bogatą literaturą, w której są rozważane zarówno istotne zagadnienia teoretyczne, jak również zaprezentowano bogaty materiał dotyczący przezvisk w poszczególnych językach i gwarach słowiańskich (Sychta, 1956; Taszycki, 1958; Kamińska, 1958; Smoczyński, 1962; Rospond, 1972; Skulina, 1974; Mrózek, 1975; 2007; Karaś, 1976; Zaręba, 1979; Gala, 1979; Biolik, 1983; Łobodzińska, Tomczak, 1988; Uscinowicz, 1993; Jaros, 1993). Opracowania te zawierają również liczne propozycje klasyfikacji przezvisk pod względem semantycznym i strukturalnym.

Wiele opracowań poświęcono przezviskom w gwarach lubelskich, w tym także z pogranicza polsko-ukraińskiego (Borsuk, 1972; Warchoł, 1986; Zienkiewicz, 1993; Giedz, 1995). Nieco słabiej zbadano natomiast przezviska funkcjonujące w gwarach polskich oraz wschodniosłowiańskich Białostocczyzny (Biolik, 1983; Dacewicz, 1993; Żuk 1995; Tichoniuk, 1998; Sajewicz, 1999).

Przezwiiska używane w białoruskich gwarach peryferyjnych w międzyrzeczu Narwi i Narewki nie były dotychczas obiektem odrębnych, szczegółowych badań. Niniejsza praca stanowi próbę wypełnienia tej luki.

Bazę materiałową proponowanego opisu stanowią przezwiiska utworzone od imion i nazwisk nosicieli i innych osób występujące we wsi Lewkowo Stare, a także w okolicznych wsiach oraz przysiółkach: Lewkowo Nowe, Łozowe, Suszczy Borek, Podlewkowie, Ochrymy, Kapitańszczyzna, Kasjany, leżących w gminie Narewka, pow. Hajnówka, woj. podlaskie. We wsiach tych mieszka prawie wyłącznie ludność wyznania prawosławnego, posługująca się na co dzień gwarą białoruską z nieznaczną domieszką elementów ukraińskich.

W opracowaniu wykorzystano około 150 przezwisk, które charakteryzują się różnym zakresem użycia. Niektóre z nich są znane w całej wsi i okolicy, inne natomiast mają zasięg ograniczony do wąskiej grupy osób: sąsiadów, krewnych, kolegów.

Zebrane przezwiiska podzielono ze względu na rodzaj podstawy na kilka grup:

- a) przezwiiska motywowane imieniem nosiciela;
- b) przezwiiska motywowane nazwiskiem nosiciela;
- c) przezwiiska motywowane imieniem innej osoby;
- d) przezwiiska motywowane nazwiskiem innej osoby.

Wewnątrz poszczególnych grup dokonano dalszych podziałów przezwisk ze względu na kryteria semantyczne.

Klasyfikację przezwisk przeprowadzono z uwzględnieniem kryteriów zaproponowanych przez Romanę Łobodzińską i Lucynę Tomczak (1988) w pracy poświęconej współczesnym przezwiiskom polskim.

Analiza semantyczna przezwisk

Przezwiiska motywowane imieniem nosiciela

Wśród mieszkańców Lewkowa Starego i okolic w funkcji przezwisk dość często są używane przekształcone imiona chrzestne oraz formy hipokorystyczne imion. Funkcję tę mogą pełnić również hipokorystyka z archaicznym lub obcym formantem słowotwórczym (Masłowska, 1988; Zienkiewicz, 1993; Giedz, 1995).

Tego typu nazwy nie tylko służą do jednoznacznego wskazywania i wyodrębniania indywiduów osobowych, ale mają również zdolność charakteryzowania nosiciela, wyrażania różnych treści pojęciowych, które są czytelne z reguły jedynie dla mieszkańców określonych wsi i najbliższych okolic. Można więc stwierdzić, że nazwy te pełnią funkcję przezwisk tylko w danym mikrosystemie gwarowym. Ponadto cechą charakterystyczną tego typu antroponomów jest ich ironiczno-żartobliwe lub pejoratywno-ironiczne zabarwienie uczuciowe (Sajewicz, 1999, s. 65).

Wśród tego rodzaju przezwisk zanotowano nazwy nawiązujące do wad wymowy nosiciela, por. *Fula* 'bo nosiciel niewyraźnie wymawia własne imię *Fila* ≤ *Filip*'; *Lubaćka* 'bo nosicielka wadliwie wymawia własne imię *Lubaczka* ≤ *Lubka* ≤ *Luba*'; *Ma-*

lisia ‘bo nosicielka niepoprawnie wymawia własne imię *Marysia* ≤ *Maria*’; *Siuryk* ‘bo nosiciel niepoprawnie wymawia własne imię *Szuryk* ≤ *Szura* ≤ *Saszura*, *Sasza*, cerk. *Aleksandr*, pol. *Aleksander*’; *Siulik* ‘bo nosiciel niepoprawnie wymawia własne imię *Szuryk* ≤ *Szura* ≤ *Saszura* ≤ *Sasza* ≤ cerk. *Aleksandr*, pol. *Aleksander*’; *Wałodźka* ‘bo właściciel niepoprawnie wymawia własne imię *Wałodźka* ≤ *Wałodzia* ≤ *Władzimir*’, cerk. *Władimir*; *Wladek* ‘bo nosiciel niepoprawnie wymawia własne imię *Wladek* ≤ pol. *Władysław*’. Zanotowano również na badanym terenie przezviska, które nawiązują do wadliwej wymowy imienia nosiciela przez członków rodziny lub sąsiadów, por. *Foka* ‘bo dziecko sąsiada w ten sposób wymawiało imię nosicielki *Fiokła*, por. ros. *Fiokła*, pol. *Tekła*’; *Jajka* ‘bo wnuk nosicielki wadliwie wymawiał imię babci *Rajka*, por. *Raisa*’.

W nielicznych przezviskach motywowanych imieniem nosiciela znalazła odbicie obca, ukraińska wymowa spółgłosek przed *e* oraz *i*, por. *Timoszka* ‘bo w ten sposób, bez ciekania, nosiciel wymawiał swoje imię *Cimoszka*, por. cerk. *Timofiej*, pol. *Tymoteusz*’. Podobne zjawisko zachodzi także w przezviskach: *Fedia* ‘bo tak, z twardą spółgłoską *f* i bez dziekania, imię *Fiedzia*, por. cerk. *Fieodor*, pol. *Teodor*, wymawiała żona nosiciela’, *Mysza* ‘bo tak, z twardym *m*, imię zięcia *Misza*, por. cerk. *Michail*, pol. *Michał*, wymawiała jego teściowa’, *Seroża* ‘bo tak, z twardym *s*, imię nosiciela *Sieroża* // *Siroża*, cerk. *Siergij*, pol. *Sergiusz*, wymawiał jego ojciec’.

Do odpowiednich hipokorystyków nawiązują przezviska *Abżora*, *Kaluch*, *Żorna*. Przezvisko *Abżora* jest motywowane hipokorystykiem *Żora*, por. cerk. *Gieorgij*. Nazwa ta nawiązuje jednocześnie do apelatywu *abżora* ‘obżartuch, łakomczuch’. Przezvisko *Kaluch* nawiązuje do formy hipokorystycznej *Kola*, cerk. *Nikołaj*, pol. *Mikołaj*, a przezvisko *Żorna* do formy hipokorystycznej *Żora*, por. cerk. *Gieorgij*, pol. *Jerzy*. Jednocześnie obserwujemy adideację do apelatywów *kaluch* ‘kolec’ oraz *żorna* ‘żarna’.

Pod wpływem nazw apelatywnych ukształtowały się niewątpliwie przezviska: *Sińka*, gw. *Sienia*, cerk. *Simieon*, por. *sińka* ‘niebieska farba do malowania bali domu drewnianego’; *Słoń*, gw. *Sławik*, cerk. *Wieczesław*, por. *słoń* ‘słoń’; *Stanina*, gw. *Sławik*, cerk. *Wieczesław*, por. *stanina* ‘słonina’; *Wały*, gw. *Wałodźka*, cerk. *Władimir*, por. *wał* ‘wał’.

Przezvisko *Francuz* nosi mężczyzna o imieniu *Franciszek*. Antroponim ten jednocześnie nawiązuje do nazwy etnicznej *Francuz* ‘mieszkaniec Francji’.

Na uwagę zasługują przezviska: *Hurok* // *Ogórek*, gw. *Jurek*, cerk. *Gieorgij*, por. dziecięca rymowanka *Jurek ogórek, kielbasa i sznurek*; *Szniurok* // *Sznurek*, gw. *Jurek*, cerk. *Gieorgij*, por. dziecięca rymowanka *Jurek ogórek, kielbasa i sznurek*; *Kiszka*, gw. *Miszka*, cerk. *Michail*, pol. *Michał*, por. dziecięca rymowanka *Bocian, bocian Kiszka, przynieś mi braciszka*; *Pastolik*, gw. *Tolik*, cerk. *Anatolij*, pol. *Anatol*, gw. *pastol* // *pastolik*, por. dziecięca rymowanka *Tolik pastolik*.

Bliskie podobieństwo fonetyczne zdecydowało o ukształtowaniu się przezviska *Srajka*, gw. *Rajka*, cerk. *Raisa*, por. nazwę apelatywną *srajka* ‘panikara, niechlujna kobieta’.

Przezvisko *Sonda* nadano kobiecie o imieniu *Sonia*, które pochodzi od cerk. *Sofija*, por. pol. *Zofia*. Wyodrębniamy tu nacechowany pejoratywnie formant sufiksalny *-da*, por. dewerbalne nazwy subiektów *rouda* ≤ *rauści* ‘głośno płakać, wyć’, *srajda* ≤

srać 'wypróżniać się'. Ten sam sufiks wyodrębniamy w przezwisku *Zenda* ≤ *Zina* ≤ *Zinaida* // *Zenaida*. Nazwa ta mogła także powstać w wyniku elizji środkowego elementu *-ai-*, por. *Zenaida* ≤ *Zen(ai)da* ≤ *Zenda*.

W funkcji przezwisk występują również hipokorystyka zawierające nieproduktywne obecnie lub obce na badanym terenie formanty *-ko*, *-usza*, *-ucha*, *-uta*, por.:

– przezwiska męskie: *Mikałajko* ≤ *Mikałaj*, cerk. *Nikołaj*; *Saszko* ≤ *Sasza*, cerk. *Aleksandr*; *Pawłusza* ≤ *Paweł*, cerk. *Pawieł*; *Waniusza* ≤ *Wania*, cerk. *Iwan*; *Gryszucha* ≤ *Grysza*, cerk. *Grigorij*;

– przezwiska żeńskie: *Barwusza* ≤ *Barwa*, cerk. *Warwara*; *Kaciusza* ≤ *Kacia*, cerk. *Jekatierina*.

Tego typu nazwy wyrażają najczęściej ironiczny lub lekceważący stosunek mówiącego do osoby przezywanej. W badanym mikrosystemie antropimicznym powinno się je traktować jako przezwiska, ponieważ funkcję właściwą imionom łączą ze zdolnością charakteryzowania określonej osoby oraz wyrażania dodatkowych treści pojęciowych o zabarwieniu ironiczno-żartobliwym lub pejoratywno-ironicznym (Giedz, 1995). Nazwy te trwale łączą się z określoną osobą i służą do jej identyfikacji poza urzędowym imieniem i nazwiskiem, por. w związku z tym wypowiedź jednego z informatorów: „*a xto zn'aje čom jiië tak nazyv'ajut / m'ože tòm što tak'aja star'aja / razl'ëzła / çav'orat kac'uşa ji ysio / tr'oçu tak n'idal'ik'atno*”.

W przezwisku *Smarozia* należy z kolei dostrzegać zjawisko kontaminacji, por. *Smarod* 'bo był najmłodszy wśród kolegów i w ten sposób pogardliwie zwracano się do niego' i *Wałodzia*, gw. *Władzimier*, cerk. *Władimir*. Podobne zjawisko obserwujemy w przypadku przezwiska *Miszok*, gw. *Misza*, *Miszka*, cerk. *Michaił*, pol. *Michał*, por. *miszok* 'worek'.

Wśród przezwisk motywowanych imieniem nosiciela przeważają nazwy o zabarwieniu ironiczno-żartobliwym, por. *Fedia*, *Kaluch*, *Siulik*, *Wałodzia*, *Saszko*, *Kaciusza*. Do przezwisk o zabarwieniu pejoratywno-ironicznym należą nieliczne: *Sonda*, *Zenda*. Są to przezwiska nadane kobietom nieakceptowanym przez miejscową społeczność, ponieważ jedna z nich nadużywa alkoholu, druga natomiast jest skłonna do intryg i plotkarstwa.

Przezwiska motywowane nazwiskiem nosiciela

Do tej grupy przezwisk zaliczamy nazwy, które są przekształceniami strukturalnymi i fonetycznymi urzędowych nazwisk ich nosicieli. Posiadają one zabarwienie pejoratywno-ironiczne lub ironiczno-żartobliwe.

Tego typu przezwiska mogą być tworzone drogą sufiksacji od pełnych form motywujących je nazwisk, por. *Achrymiucz'ok* ≤ gw. *Achrymi'uk*, urz. *Ochrymiuk*; *Karpiucz'ok* ≤ gw. *Karpi'uk*, urz. *Karpiuk*; *K'uczalo* ≤ gw. *K'uczko* // *K'uczka*, urz. *Kuczko*; *K'uczman* ≤ gw. *K'uczko* // *K'uczka*, urz. *Kuczko*; *Skipcz'ur* ≤ gw. *Ski'epko* // *Ski'epka*, urz. *Skiepko*; *Werszyk* ≤ gw. *W'erszko*, urz. *Wierszko*. Formanty *-ok*, *-yk* nadają przezwiskom charakter ironiczno-żartobliwy, formanty zaś *-alo*, *-man*, *-ur* pejoratywno-

-ironiczny, por. *karp'uč'ok to tak'i kam'edny byu / adn'y'fokusy / v'eršyk'i p'is'au; toj k'učman to vr'edny byu / aγ'idny čalav''ek*.

Formę dłuższą niż wyraz motywujący mają także przezwisełka *Balbatun // Balbacień* ≤ gw. *Bołbat*, urz. *Bołbot*. Analizę tego przezwisełka komplikuje fakt, że zachodzi tu zjawisko adideacji do apelatywów *balbatun // balbacień* ≤ *balbatac* 'mówić dużo i bez sensu, mówić niewyraźnie', w których dają się wyodrębnić formanty słowotwórcze *-un* i *-eń*.

Z adideacją do apelatywów, będących rzeczywistą lub domniemaną podstawą nazwiska, mamy do czynienia w przypadku przezwisełek typu *Hołub* ≤ gw. *Hałubouski*, urz. *Gołubowski*, które powstały w rezultacie skrócenia wyrazu motywującego. Są wówczas odrzucane formanty nazwiskotwórcze:

-*uk*, por. *Adam*, gw. *Adamiuk*, urz. *Adamiuk*; *Bandar*, gw. *Bandaruk*, urz. *Bondaruk*; *Cham*, gw. *Chamaniuk*, urz. *Chomaniuk*; *Jarosz*, gw. *Jaraszuk*, urz. *Jarozuk*; *Konan*, gw. *Kananiuk*, urz. *Kononiuk*; *Maksim*, gw. *Maksimiuk*, urz. *Maksymiuk*;

-*icz*, *-owicz*, por. *Pryczyna*, gw. *Pryczynicz*, urz. *Pryczynicz*; *Smaktun*, gw. *Smaktunowicz*, urz. *Smoktunowicz*; *Szarszun*, gw. *Szarszunowicz*, urz. *Szerszunowicz*;

-*ski*, *-owski*, *-ewski*, por. *Pekar*, gw. *Pikarski*, urz. *Piekarski*; *Wisznia*; gw. *Wiszniewski*, urz. *Wiśniewski*; *Kaziol*, gw. *Kazłouski*, urz. *Kozłowski*; *Salawej*, gw. *Salawianiuk*, urz. *Sołowianiuk*; *Żuk*, gw. *Żukouski*, urz. *Żukowski*¹.

Wymienione przezwisełka mają najczęściej charakter pogardliwy lub ironiczny, z rzadka tylko żartobliwy, por. w związku z tym następujące wypowiedzi informatorów: *toj żuk to byu skup'y, tak'i γaynajët* (o Żukowskim); *uže toj kaz''oł pryl''es i m'ordu nastauł''aje kop v'ypic' č'arku samaj'õnk'i* (o Kozłowskim).

Przezwisełka motywowane nazwiskiem nosiciela mogą również w badanych gwarach nawiązywać do apelatywnych formacji słowotwórczych lub wyrazów prostych, stanowiących rzeczywistą lub domniemaną podstawę nazwiska, por. *Ciałuszka* ≤ gw. *Ciałuszecki*, urz. *Cieluszecki* i *ciałuszka* 'jałówka'; *Charkacz*, gw. *Charkiewicz*, urz. *Charkiewicz* i *charkacz* 'ten, kto odchrząkuje, spluwa', *charkacze* 'plwociny'; *Chamut*, gw. *Chamaniuk*, urz. *Chomaniuk* i *chamut* 'chomąto', *cham* 'człowiek niewychowany, grubiański'; *Charoszy*, gw. *Charaszeuski*, urz. *Choroszewski* i *charoszy* 'piękny, przystojny'; *Dranka*, gw. *Dranouski*, urz. *Drewnowski* i *dranka* 'gont'; *Krasiwy*, gw. *Krasnouski*, urz. *Krasnowski* i *krasiwy* 'piękny'; *Krasniuk*, gw. *Krasnouski*, urz. *Krasnowski* i *krasniuk* 'koźlarz czerwony'; *Lis*, gw. *Liszczynski*, urz. *Leszczyński* i *lis* 'lis'; *Liszczyna*, gw. *Liszczyński*, urz. *Leszczyński* i *liszczyna* 'leszczyna'; *Niemec*, gw. *Niemcunowicz*, urz. *Niemcynowicz* i *Niemec* 'Niemiec'; *Pacan*, por. gw. *Pacewicz*, urz. *Pacewicz* i *pacan* 'osoba niedorośła, niskiego wzrostu'; *Pałka*, gw. *Palecki*, urz. *Palecki* i *pałka* 'pałka'; *Ptuska*, gw. *Ptaszynski*, urz. *Ptaszyński* i *ptuszka* 'ptak'; *Puczok*, por. gw. *Puczynski*, urz. *Puczyński* i *puczok* 'pęk, snop słomy'; *Sachare*, por. gw. *Sacharczuk*, urz. *Sacharczuk* i *sachar'e* 'widły drewniane'; *Sacharyna*, por. gw. *Sacharczuk*, urz. *Sacharczuk* i *sacharyna* 'sacharyna'; *Sajan*, por. gw. *Sajewicz*, urz.

¹ Ten sposób skracania nazwisk jest szczególnie częsty wśród młodzieży szkolnej.

Sajewicz, i *sajan* ‘dawna spódnica w pasy’; *Sajuz*, gw. *Sajewicz*, urz. *Sajewicz* i *sa-juz* ‘Związek Radziecki’; *Trus*, gw. *Tresewicz*, urz. *Trusiewicz* i *trus* ‘tehórz, bojuch’; *Warba*, gw. *Warbicki*, urz. *Wierzbicki* i *warba* ‘wierzba’; *Zilonka*, por. gw. *Zilinski*, urz. *Zieliński* i *zilonka* ‘gąska zielona’. Wszystkie przytoczone nazwy mają charakter pejoratywno-ironiczny, por. *c’al’uška durn’y pryš’ou / p’ian’izny / čuc’ ĵazyk’om br’ontaje* (o Cieluszeckim).

W funkcji przezwiska występuje także byłe nazwisko mężczyzny, por. *Nos*, byłe nazwisko *Nos*, obecne urz. *Borowski*, por. *ĵak’i vón bar’òusk’i / to nòs / ž’òncy star’oje nazv’isko n’i padab’alas’o / bo vón m’aje val’ikayo n’osa / zm’in’iŭ na bar’òusk’i*.

Możliwe, że nazwiskiem nosiciela motywuje się także przezwisko *Harszczok*, przy czym mamy tu do czynienia z adideacją do apelatywu *harszczok* ‘garnek’, por. nazwisko gw. *Werszko*, urz. *Wierszko* oraz inne przezwiska tej samej osoby: *Werszczyk*, *Warszczok*, *Herszko*.

Przezwisko *Lora* należy traktować jako nieświadome zniekształcenie obcego dla mieszkańców badanego terenu nazwiska *Lorens*. Rodzina Lorensów wywodzi się ze Śląska, a od niedawna mieszka w jednej z badanych wsi. Z podobnym zjawiskiem mamy do czynienia w przypadku przezwiska *Łapa*, por. nazwisko *Wappa*.

Przezwisko *Kabanacz* powstało zapewne w wyniku przestawienia kolejności dwóch pierwszych sylab nazwiska urz. *Bakanacz*. Nie jest wykluczona także adideacja do apelatywu *kaban* ‘dzik, wieprz’.

Przezwiska motywowane imionami i nazwiskami innych osób

1) pochodne od imion i nazwisk członków rodziny

a) od imienia ojca lub domniemanego ojca

Spśród tego typu przezwisk należy wymienić następujące:

– męskie: *Anopko*, imię nosiciela *Wania*, cerk. *Iwan*, imię ojca *Anopko*, gw. *Anopryj*, cerk. *Onufrij*; *Jakubczyk*, imię nosiciela *Kola*, cerk. *Nikołaj*, pol. *Mikołaj*, imię domniemanego ojca *Jakub*, cerk. *Iakow*, pol. *Jakub*; *Ihnaś*, imię nosiciela *Kola*, cerk. *Nikołaj*, pol. *Mikołaj*, imię ojca *Ihnaś*, cerk. *Ignatij*, pol. *Ignacy*; *Iwan*, imię nosiciela *Kola*, cerk. *Nikołaj*, pol. *Mikołaj*, imię ojca *Iwan*, cerk. *Ioann*; *Makar*, imię nosiciela *Kola*, cerk. *Nikołaj*, pol. *Mikołaj*, imię ojca *Makar*, cerk. *Makarij*; *Nikanor*, imię nosiciela *Wania*, cerk. *Ioann*, imię ojca *Nikanor*, cerk. *Nikonor*;

– żeńskie: *Amalancza*, imię nosiciela *Luba*, cerk. *Lubow*, imię ojca *Amalan*, cerk. *Jemelian*; *Ihnasianka*, imię nosiciela *Mańka*, cerk. *Marija*, pol. *Maria*, imię ojca *Ihnaś*, cerk. *Ignatij*; *Josipcza*, imię nosiciela *Szurka*, cerk. *Aleksandra*, pol. *Aleksandra*, imię ojca *Josip*, cerk. *Iosif*.

Większość wymienionych przezwisk męskich pokrywa się formalnie z imieniem urzędowym // cerkiewnym ojca. Drogą sufiksacji utworzono przezwiska *Anopko*, *Jakubczyk*, *Ihnaś*. Formacjami sufiksalnymi są również przezwiska żeńskie *Amalancza*, *Josipcza*, *Ihnasianka*. Przezwiska te zawierają formant słowotwórczy *-cza*, który do niedawna jeszcze, podobnie jak i formant *-icha*, odznaczał się na badanym terenie produktywnością w zakresie tworzenia nazw żon od imienia męża, rzadziej jego na-

zwiska, przezwiiska i wykonywanego zawodu, oraz formant słowotwórczy *-anka*, wykorzystywany niegdyś do tworzenia nazw córek. Zjawisko przenoszenia imienia ojca na syna lub córkę i używanie go w funkcji przezwiiska jest najczęściej spowodowane zbieżnością cech zewnętrznych lub osobowościowych tych osób. Opisane zjawisko zachodzi przede wszystkim wówczas, gdy ojciec zapisał się w sposób szczególny w pamięci miejscowej społeczności. Analizowane przezwiiska mają więc z reguły ujemne zabarwienie emocjonalne, wyrażają ironiczny lub pogardliwy stosunek mówiącego do nosiciela, por. *toł bastr'uk Jak'upčyk rasp'ius'e m'ocno* (o nieślubnym dziecku *Jakuba*).

b) od imienia matki

Należy tu wymienić następujące przezwiiska żeńskie i męskie:

– przezwiiska żeńskie: *Fiokłaczka*, imię nosicielki *Wiera*, urz. *Wiera*, imię matki *Fiokła*, urz. *Tekła*; *Handziaczka*, imię nosicielki *Marusia*, urz. *Maria*, imię matki *Handzia*, urz. *Anna*; *Hrypa*, imię nosicielki *Zośka*, urz. *Zofia*, imię matki *Hrypa*, urz. *Agrypina*; *Krystynka*, imię nosiciela *Wala*, urz. *Walentyna*, imię matki *Krystyna*, urz. *Krystyna*; *Nasciaczka*, imię nosicielki *Hela*, urz. *Helena*, imię matki *Nascia*, urz. *Anastazja*;

– przezwiiska męskie: *Barwaczka*, imię nosiciela *Kola*, urz. *Mikołaj*, imię matki *Barwa*, urz. *Barbara*; *Nadziaczka*, imię nosiciela *Wania*, urz. *Jan*, imię matki *Nadzia*, urz. *Nadzieja*; *Paraska* // *Parasaczka*, imię nosiciela *Grysza*, urz. *Grzegorz*, imię matki *Paraska*, urz. *Paraskiewa*.

Przeniesienia imienia matki na córkę lub syna jest spowodowane podobieństwem tych osób pod względem fizycznym i osobowościowym, por. *zab'ač toł par'asačka iž'e / čysto da m'ac'ary syx'atuje*. Przytoczone przezwiiska mają ujemne nacechowanie emocjonalne, a od tego nacechowania jest uzależniony stosunek miejscowej ludności zarówno do nosiciela imienia (matki), jak również do nosiciela przezwiiska (syna lub córki).

c) od imienia męża

Jeszcze do niedawna podstawowy zrąb nazw żon stanowiły na badanym terenie konstrukcje z formantami *-cza* i *-icha*, które tworzone m.in. od imienia męża, por. *Amalancza*, por. gw. *Amalan*, cerk. *Jemielian*; *Anopryjczka*, por. gwar. *Anopryj*, cerk. *Onufrij*; *Makarycha*, por. gw. *Makar*, cerk. *Makarij*; *Patrycha*, por. gw. *Patro*, cerk. *Pietr*.

W badanych gwarach zachodzi proces zanikania nazw żon z formantami *-cza*, *-icha*, a także *-ka*. Nazwy te są używane współcześnie wyłącznie w odniesieniu do kobiet najstarszego pokolenia, w związku z tym mają ujemne zabarwienie emocjonalne, wyrażając niechętny, pogardliwy stosunek mówiącego do danej osoby. Konstrukcje z formantami *-cza*, *-icha*, do niedawna używane w funkcji nazw żon, zaczynają więc stopniowo zbliżać się do przezwiisk (Malec, 1976, s. 41), por. *da maład'oje n'i sk'ažeš m'ikał'ajča / patr'yxa / to n'ixaraš'e / da star'oje b'aby to što druy'ojo*.

d) od imienia dziadka

Do rzadkich w badanych gwarach należą przezwiska nawiązujące do imienia dziadka, por. *Ihnaś*, imię nosiciela *Kola*, cerk. *Nikołaj*, pol. *Mikołaj*, imię dziadka *Ihnaś*, cerk. *Ignatij*; *Nikanor*, imię nosiciela *Wania*, cerk. *Ioann*, imię dziadka *Nikanor*, cerk. *Nikonor*.

e) od imienia babci

Do sporadycznie używanych na badanym terenie należą także przezwiska mowywane imieniem babci, por. *Duniaczka*, imię nosiciela *Marysia*, cerk. *Marija*, pol. *Maria*, imię babci *Dunia*, cerk. *Jeudokija*; *Sońka*, imię nosiciela *Agnieszka*, cerk. *Agnisija*, urz. *Agnieszka*, imię babci *Sonia*, cerk. *Sofija*, urz. *Zofia*.

Przeniesienie imienia dziadka lub babci na wnuka bądź wnuczkę wynika z podobieństwa cech zewnętrznych lub osobowościowych tych osób, por. *s'on'ka γav'orat na iij'ë / bo da svajë b'aby s'on'i n'adto pad'òbna / i tak'aia vr'edna*.

f) od imienia stryja

Zanotowane zostało jedno tego rodzaju przezwisko, por. *Sirożka*, imię nosiciela *Misza*, cerk. *Michail*, pol. *Michał*, imię stryja *Siroża*, cerk. *Siergij*, pol. *Sergiusz*, por. *bo vòn γavoryt iag z'ac'ko s'ir'oża*.

g) od imienia ciotki

Tu również zanotowano pojedynczą nazwę, por. *Niuśka*, imię nosiciela *Mania*, cerk. *Marija*, urz. *Maria*, imię ciotki *Niusia*, cerk. *Anna*. Informatorzy zwracali uwagę na wspólne cechy charakteru nosicielki przezwiska i jej ciotki, por. *van'a iij c''òtka padòbny iak k'apl'a vad'y*.

h) od nazwiska panińskiego nosicielki

W funkcji przezwisk są również używane nazwiska panińskie kobiet lub derywaty utworzone od tych nazwisk, por. *Adamiuczka*, nazwisko małżeńskie *Bolbot*, nazwisko panińskie *Adamiuk*; *Hrycocha*, nazwisko małżeńskie *Sajewicz*, nazwisko panińskie *Hryc*, urz. *Gryc*; *Marczuczka*, nazwisko małżeńskie *Bartoszuk*, nazwisko panińskie *Marczuk*; *Żuczka*, nazwisko małżeńskie *Sajewicz*, nazwisko panińskie *Żuk*, por. wypowiedź jednego z informatorów: *a χto s t'eju γryc'oxajū v'ytrymaje / to čort n'i b'aba*.

Przytoczone nazwy najczęściej wyrażają ironiczny lub lekceważący stosunek mówiącego do określonej osoby i rodziny, z której się wywodzi, por. *to marc'in'ov'ička / tam us''ë tak''iije krykl'ivy* (o kobiecie, która pochodzi z rodziny Marcinowiczów, a obecnie nosi inne nazwisko). Pejoratywne nacechowanie posiada natomiast przezwisko *Hrycocha*, które zawiera formant sufiksalny *-ocha*, tworzący w badanych gwarach m.in. formacje o ujemnym, pejoratywnym znaczeniu emocjonalnym, por. *prajdocha* 'kobieta, która nie z jednego pieca chleb jadła', *trajdocha* 'kobieta, która dużo mówi i bez sensu'.

i) od nazwiska dziadka

Do tego typu nazw należą: *Achrymiuczka*, nazwisko urz. *Nieścieruk*, nazwisko dziadka *Achrymiuk*; urz. *Ochrymiuk*; *Simakowiczka*, nazwisko dziadka *Ihnaciuk*, nazwisko urz. *Ignaciuk*, nazwisko dziadka *Simakowicz*, urz. *Siemakowicz*; *Hrycocha*, nazwisko urz. *Wiśniewska*, nazwisko dziadka *Hryc*, urz. *Gryc*; *Hrycok*, nazwisko urzędowe *Sajewicz*, nazwisko dziadka *Hryc*, urz. *Gryc*. Przytoczone przezwiska są utworzone od nazwiska dziadka za pomocą formantów sufiksalnych *-ka*, *-ok*, *-ocha*. Przewwiska te

mogły również powstać w wyniku przeniesienia nazwiska panińskiego lub przezwiiska matki na córkę.

j) od nazwiska męża

Do niedawna jeszcze były używane w badanych gwarach nazwy żon z formantami *-icha*, *-cza*, *-ka*, tworzone m.in. od nazwiska męża, por. *Kuczczycha*, gw. *Kuczko* // *Kuczka*, urz. *Kuczko*; *Skiepczycha*, gw. *Skiepko* // *Skiepka*, urz. *Skiepko*; *Werszczycha*, gw. *Werszko*, urz. *Wierszko*; *Zasimcza*, gw. *Zasim*, urz. *Zasim*; *Lauczuczka*, gw. *Lauzczuk*, urz. *Lewczuk*.

W badanych gwarach tego typu nazwy żon zanikają i są obecnie używane wyłącznie w odniesieniu do najstarszych kobiet. Pod wpływem polskim uaktywniły się natomiast formy odmężowskie z formantem *-owa*, por. *Skiepkowa*, *Pacewiczowa*, *Lewczukowa*. Nazwy żon z formantami *-icha*, *-cza*, *-ka* zbliżają się powoli pod względem funkcji do przezwiisk. Procesowi przekształcania się starych nazw żon w przezwiiska wyraźnie sprzyja ich archaiczny, recesywny charakter. Tego typu nazwy tracą swój pierwotny neutralny charakter i zyskują określone zabarwienie ekspresywne.

2) pochodne od imion i nazwisk innych osób

a) od imion

Tego typu przezwiiska w badanych gwarach nie są liczne, a wśród nich należy wymienić następujące: *Hasan*, imię gw. *Fiedzia*, cerk. *Fieodor*, pol. *Teodor* ‘bo jest podobny do Araba, ma czarne włosy i ciemną karnację skóry, stąd nawiązanie do imienia arabskiego’; *Konon*, imię gw. *Szura*, cerk. *Aleksandr*, pol. *Aleksander* ‘bo sposobem bycia przypomina człowieka o imieniu *Konon*, który mieszkał niegdyś w sąsiedniej wsi’; *Klimencij*, imię gw. *Siroża*, cerk. *Siergij*, pol. *Sergiusz*, ‘bo postępuje jak nieżyjący już mieszkaniec tej samej wsi o imieniu *Klimencij*, który słynął z dziwactw’.

Nieco inny charakter mają natomiast przezwiiska *Leszek* i *Sylwek*. W ten sposób zwracali się do nich współpracownicy w miejscowym zakładzie pracy, chcąc zapewne spolszczyć z ruska brzmiące, ich zdaniem, imiona kolegów *Lonia*, urz. *Leon*, i *Siroża*, urz. *Sergiusz*. Jest charakterystyczne, że zarówno imiona, jak i przezwiiska tych osób rozpoczynają się na tę samą spółgłoskę (Sajewicz, 1999, s. 74).

b) od nazwisk mieszkańców tej samej wsi i najbliższych okolic, z którymi nosiciele utrzymują bliskie kontakty

Należy tu przytoczyć przezwiiska nawiązujące do nazwisk byłych mężów, konkubinów oraz kochanków, por. *Bakanaczowa*, nazwisko byłego męża *Bakanacz*, urz. *Bakanacz*, obecne nazwisko *Kryszeh*, urz. *Kryszeh*; *Karpiuczka*, nazwisko byłego męża *Karpiuk*, urz. *Karpiuk*, obecne nazwisko *Puczyńska*; *Bandaruczka*, nazwisko domniemanego kochanka *Bandaruk*, urz. *Bondaruk*; *Karolczycha*, nazwisko domniemanego kochanka *Karolko*, urz. *Korolko*.

Tego typu przezwiiska mają zróżnicowane zabarwienie emocjonalne. Największe nacechowanie ujemne zawierają przezwiiska, które nawiązują do nazwisk domniemych kochanków. Mają one z reguły charakter ironiczno-pejoratywny. Pozostałe tego typu przezwiiska są pod względem emocjonalnym zbliżone do nazw neutralnych.

c) od nazwisk mieszkańców pobliskich miejscowości, z którymi nosiciele utrzymują (utrzymywali) kontakty

Do tego typu przezwisk należą: *Mendel* 'bo zajmował się handlem, podobnie jak mieszkający przed wojną w sąsiedniej miejscowości Żyd *Mendel*'; *Zelman* 'bo przypomina Żyda o nazwisku *Zelman*, który przed wojną zajmował się na badanym terenie handlem'. Oba przezwiska posiadają pejoratywne zabarwienie emocjonalne.

d) od nazwisk mieszkańców dalszych miejscowości, z którymi nosiciele nie utrzymywali kontaktów, chociaż znali ich ze słyszenia

Zanotowano dwa tego typu przezwiska: *Bazyłowicz* 'bo tak w dzieciństwie zwracał się do nosiciela jego dziadek'; *Parchiecki* 'bo tak zwracano się do nosiciela, chcąc mu dokuczyć'. Przezwiska te wyrażają ironiczny lub lekceważący stosunek mówiącego do danej osoby.

e) od nazwisk pisarzy i uczonych

Zanotowano kilka nazwisk tego typu: *Puszkina* 'bo pisze wiersze jak poeta rosyjski Aleksander Puszkina'; *Miczuryn* 'bo ma sad i szczepi drzewa owocowe jak słynny sadownik rosyjski Iwan Miczurin'.

f) od nazwisk postaci historycznych

Do nielicznych tego typu nazw należą: *Krzywausty* // *Krywausty* // *Krywałupy* 'bo ma skrzywione usta, podobnie jak król Bolesław Krzywousty'; *Susanin* 'bo często opowiadał o rosyjskim bohaterze narodowym Iwanie Susaninie'. Są to nazwy o charakterze ironiczno-żartobliwym.

f) od nazwisk współczesnych polityków

Do nazwisk znanych polityków współczesnych nawiązują takie przezwiska, jak: *Czauszkesku* 'bo ma nazwisko podobne do nazwiska byłego prezydenta Rumunii Nicolae Ceaușescu, por. nazwisko urzędowe *Ciałuszecki*'; *Jaruzelski* 'bo nosi ciemne okulary jak Wojciech Jaruzelski, były I sekretarz KC PZPR, prezydent i premier PRL'; *Regan* 'bo jest uparty i agresywny jak Ronald Reagen, były prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki (w ten sposób przedstawiała go środki masowego przekazu w Polsce w latach 80. XX w.)'; *Wałęsa* 'bo aktywnie działał w Związku Zawodowym „Solidarność”, stąd nawiązanie do przywódcy „Solidarności” Lecha Wałęsy'. Wymienione przezwiska mają zabarwienie ironiczno-żartobliwe. Wskazują na zbieżność cech psychicznych, rodzaju działalności i brzmienia nazwisk przezwanego oraz znanych współczesnych polityków.

Uwagi końcowe

Analiza semantyczna przezwisk występujących w Lewkowie Starym i w okolicznych wsiach wykazała, że największą grupę tworzą przezwiska motywowane nazwami apelatywnymi, które stanowią ponad połowę używanych na tym terenie przezwisk. Wśród przezwisk motywowanych nazwami własnymi przeważają nazwy nawiązujące do antroponomów innych niż imię i nazwisko nosiciela. W tej grupie

około 20% przezvisk nawiązuje do imion i nazvisk członków najbliższej rodziny, a około 14% do imion i nazvisk osób obcych. Do stosunkowo rzadko notowanych należą natomiast przezviska utworzone od imion i nazvisk ich nosicieli (odpowiednio 7% i 10%).

Zdecydowana większość poddanych analizie przezvisk wyraża ironiczno-żartobliwy stosunek mówiącego do nosiciela przezviska. Rzadsze są nazwy o zabarwieniu zdecydowanie pejoratywnym.

Występujące w badanych gwarach przezviska różnią się pod względem zasięgu występowania i częstotliwości użycia. Jedne z nich są znane na całym terenie badań, inne ograniczają się do wąskiej grupy osób, najczęściej najbliższych sąsiadów, rodzin, osób spokrewnionych, szkoły i zakładów pracy. Zauważalne są również różnice pokoleniowe w funkcjonowaniu przezvisk.

Z przeprowadzonych badań wynika, że mechanizmy tworzenia przezvisk oraz ich funkcjonowanie w gwarach białoruskich Lewkowa Starego i okolic oraz w sąsiadujących z nimi od zachodu gwarach ukraińskich zasadniczo się nie różnią. Jest wykorzystywany w nich podobny typ podstaw i środków formalnych. Różnice dotyczą m.in. przezvisk odapelatywnych o charakterze metaforycznym i metonimicznym. Podstawą mogą być specyficzne, nieużywane w sąsiednich gwarach nazwy apelatywne. Różnice mogą dotyczyć także częstotliwości wykorzystania formantów słowotwórczych. W gwarach białoruskich jest zdecydowanie częściej niż w gwarach ukraińskich wykorzystywany sufiks *-cza*, rzadziej natomiast sufiks *-icha*, które obecnie tworzą w tych gwarach przezviska starych kobiet, a do niedawna służyły do urabiania nazw maryltonimicznych.

Badania wykazały, że nieznaczny wpływ na urabianie i funkcjonowanie przezvisk w Lewkowie Starym i sąsiednich wsiach ma polski język literacki. Świadczy to o dobrej kondycji i stanie zachowania występujących tam gwar białoruskich.

Badanie przezvisk w mikrosystemach gwarowych służy wyjaśnianiu procesów i mechanizmów tworzenia i funkcjonowania tego rodzaju antroponimów. Może być ponadto pomocne w ustalaniu genezy wielu nazvisk oraz współzależności między poszczególnymi nazwami osobowymi, a także między nazwami osobowymi a pospólitymi. Tego typu badania pomagają również określić stan zachowania badanych gwar oraz kierunki zachodzących w nich zmian, zwłaszcza o charakterze integracyjnym.

Bibliografia

- AGWB, t. 1 – Glinka, Stanisław, Obrębska-Jabłońska, Antonina, Siatkowski, Janusz (red.). (1980). *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. T. 1. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Barszczewska, Nina, Jankowiak, Mirosław. (2012). *Dialektologia białoruska*. Warszawa: Instytut Sławistyki PAN.

- Barszczewska, Nina., Timoszuk, Mikołaj. (2016). *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia*. T. 1. *Opis socjolingwistyczny regionu na tle uwarunkowań historycznych*. Warszawa: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Barwiński, Marek. (2014). Podlasie jako region pogranicza. *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, 3, s. 281–306.
- Biolik, Maria. (1983). Przewiska i przydomki ludności wiejskiej na przykładzie wsi Andrzejki w woj. łomżyńskim. *Onomastica*, 28, s. 165–181.
- Borsuk, Barbara. (1972). Przewiska ludowe gromady Grzędówka w powiecie łukowskim. *Annales UMCS. Sectio F*, 2 s. 17–29.
- DABM – *Dyalektalniczny atlas bielaruskaj mowy*. (1963). Karta VII. *Bielaruskija haworki paczatku XX st. pawodle Etnograficznej karty bieloruskiego plemieni* (1903), składzieniaj Karskim, Jauchimam Fiodarawiczam.
- Dacewicz, Leonarda. (1993). Sposoby identyfikacji kobiet w dawnym powiecie mielnickim (XVII–XVIII w.). *Białostocka* 2, s. 17–25.
- Dacewicz, Leonarda. (2012). *Antroponimia Tatarów litewsko-polskich w przekroju historycznym*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Dejna, Karol. (1976). Językowa przynależność gwar brzesko-pińskich. W: Kazimierz Bajor (red.). *Języki i literatury wschodniosłowiańskie* (s. 13–20). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Gała, Sławomir. (1979). Słowotwórstwo nazwisk i przezwisk ludności byłego powiatu piotrkowskiego. W: Wiesław Boryś (red.). *Studia językoznawcze. Streszczenia prac doktorskich IV* (s. 43–87), Wrocław: Zakład Narodowy Ossolińskich.
- Gała, Sławomir. (1981). W sprawie językowej definicji nazw osobowych. *Onomastica*, 26, s. 41–51.
- Giedz, Teresa. (1995). Przewiska mieszkańców wsi Brzeźno w województwie chełmskim. *Rozprawy Sławistyczne*, 10, s. 149–161.
- Glinka, Stanisław. (1960). Granica językowa i przykłady zróżnicowania fonetycznego gwar białoruskich Białostocki. *Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych*, 5, s. 36–45.
- Głuszkowski, Michał. (2011). *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Grek-Pabisowa, Iryda. (1968). *Rosyjska gwara starowierców w województwach olsztyńskim i białostockim*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum.
- Grek-Pabisowa, Iryda. (1999). *Staroobrzędowcy. Szkice z historii, języka, obyczajów*. Warszawa: SOW.
- Iwaniec, Eugeniusz. (1977). *Z dziejów staroobrzędowców na ziemiach polskich XVII–XX w. Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jaros, Irena. (1993). Przewiska w gwarach okolic Szydłowca. *Rozprawy Sławistyczne*, 7, s. 175–183.
- Kamińska, Maria. (1958). Nazwiska i przydomki ludności wieśniaczej w Łowickiem. *Onomastica*, 4, s. 79–120.

- Karaś, Mieczysław. (1976). Imię, nazwisko, przezwisko – nazwa osobowa w polszczyźnie. *Onomastica*, 21, s. 19–40.
- Klimczuk, Fiodor. (1983). *Haworki zachodniaha Palessia. Fanietyczny narys*. Minsk: Nawuka i technika.
- Kondratiuk, Michał. (1964). Wokalizm białorusko-ukraińskich gwar powiatu hajnowskiego. *Slavia Orientalis*, 3, s. 339–356.
- Kosyl, Czesław. (1993). *Nazwy osobowe*. W: Jerzy Bartmiński (red.). *Encyklopedia kultury polskiej*. T. 2. *Współczesny język polski* (s. 423–437). Wrocław: Wiedza o kulturze i Instytut Filologii Polskiej UMCS w Lublinie.
- Kuraszkiewicz, Władysław. (1964). Tendencje białoruskie i ukraińskie w gwarach okolic Puszczy Białowieskiej. *Acta Baltico-Slavica*, s. 247–257.
- Łapicz, Czesław. (1986). *Kitab Tatarów litewsko-polskich (Paleografia. Grafia. Język)*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Łesiów, Michał. (1994). Gwary ukraińskie między Bugiem i Narwią. *Białostocki Przegląd Kresowy*, 2, s. 117–137.
- Łobodzińska, Romana, Tomczak, Lucyna. (1988). *Współczesne przezwiska polskie. Analiza formalna i znaczeniowa*. Warszawa–Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Malec, Tadeusz. (1976). *Budowa słowotwórcza rzeczowników i przymiotników w gwarze wsi Rachanie pod Tomaszowe Lubelskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Maryniakowa, Irena. (1976). *Imiesłowy w rosyjskiej gwarze starowierców mieszkających w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Masłowska, Ewa. (1988). *Derywacja semantyczna rzeczowników ekspresywnych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Michalczuk, Konstantin. (1872). Narieczija, podnarieczija i gowory jużnoj Rossii w swiazi s narieczijami Galiciziny. Karta. W: Paweł Płatonowicz Czubinskij (ried.) *Trudy etnograficzno-statisticzeskoj ekspiedycji w Zapadnorus. Kpaü* (s. 453–512). T. 7. Wyp. 1 Sankt-Pieterburg: Impieratorskoje Russkoje gieograficznoje obszczestwo. Jugo-zapadnyj otdiel.
- Mrózek, Robert. (1975). Z problematyki przezwisk beskidzkich. *Onomastica*, 20, s. 261–274.
- Mrózek, Robert. (2007). *Słownik motywacyjny antroponimów przezwiskowych socjolektu młodzieżowego*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Rospond, Stanisław. (1972). Słownictwo onomastyczne a apelatywne. *Z Polskich Studiów Slawistycznych*, VI. *Językoznawstwo*, s. 109–119.
- Sajewicz, Michał. (1997). O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostocczyźnie. *Rozprawy Slawistyczne*, 12, s. 91–107.
- Sajewicz, Michał. (1999). Przezwise mieszkańców kilku wsi z białorusko-ukraińskiego pogranicza językowego na Białostocczyźnie. *Rozprawy Slawistyczne*, 15, s. 59–86.
- Skulina, Tadeusz. (1974). Funkcje przezwisk w systemie antroponimicznym. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 13, s. 213–234.
- Smoczyński, Paweł. (1962). Nomina appellativa i propria we wzajemnym oddziaływaniu słowotwórczym. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, XXI, s. 61–82.
- Smułkowa, Elżbieta. (1960). Przykłady zróżnicowania morfologicznego gwar białoruskich Białostocczyzny. *Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych*, 5, s. 45–56.

- Sychta, Bernard. (1956). Przewiska u Kaszubów. *Język Polski*, 36, s. 97–108.
- Taszycki, Witold. (1958). Najdawniejsze polskie imiona osobowe (przedruk). W: Witold Taszycki. *Rozprawy i studia polonistyczne* (s. 32–148). T. 1. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Tichoniuk, Bazyli. (1998). *Antroponimia południowej Białostoczczyzny w XVI wieku*. Opole: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu.
- Tyszkiewicz, Jan. (1989). *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII–XVIII w.* Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Uscinowicz, Anna. (1993). Nieaficyjni najmienni u haworcy Nawahrudskaha rajona Hrodzienskiej wobłasci. *Rozprawy Slawistyczne*, 7, s. 295–307.
- Warchoń, Stefan. (1986). Przewiska mieszkańców wsi Dołhobyczów w województwie zamojskim. W: Henryk Borek, Stanisław Kochman (red.). *Nazwy własne a wyrazy pospolite w języku i tekście* (s. 239–245). Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu.
- Wiśniewski, Jerzy. (1964). Zarys dziejów osadnictwa wiejskiego we wschodniej części województwa białostockiego do połowy XVIII wieku. W: Michał Kondratiuk (red.). *Naukowy zbornik* (s. 3–38). T. 2. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne.
- Wiśniewski, Jerzy. (1977). Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny, geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne. *Acta Baltico-Slavica*, XI, s. 7–80.
- Wiśniewski, Jerzy. (1980). *Zarys osadnictwa na Białostoczczyźnie*. W: *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* (s. 14–30). T. 1. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Wiśniewski, Jerzy. (1989). Osadnictwo tatarskie w Sokółskim i na północnym Podlasiu. *Rocznik Białostocki*, XVI, s. 330–340.
- Zaręba, Alfred. (1979). Osobowe nazwy własne i ich miejsce w systemie językowym. *Poradnik Językowy*, 1, s. 1–12.
- Zielińska, Anna. (1996). *Wielojęzyczność staroobrzędowców mieszkających w Polsce*. Warszawa: SOW.
- Zienkiewicz, Lucyna. (1993). Przewiska mieszkańców wsi Dratów w województwie lubelskim. *Rozprawy Slawistyczne*, 7, s. 363–376.
- Ziółkowska, Magdalena. (2015). Analiza semantyczna przerwisk staroobrzędowców z okolic Augustowa i Suwałk. *Acta Baltico-Slavica*, 35, s. 59–70.
- Żuk, Eugeniusz. (1995). O przydomkach i przerwiskach mieszkańców gminy Nowy Dwór w województwie białostockim. W: Michał Kondratiuk (red.). *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim* (s. 357–364). Białystok: Uniwersytet Warszawski, Filia w Białymstoku, Zakład Filologii Wschodniosłowiańskich.

Summary

The article seeks to describe the nicknames of the inhabitants of Lewkowo Stare and its surrounding area in the Hajnówka district (Białystok region) motivated by the name and surname of the holder and other persons. The analysis of the collected material shows that nicknames motivated by the holder's name and surname are comparatively rarely reported (7% and 10%, respectively). The largest group among the studied names are nicknames referring to the names and surnames of other persons. Predominant in this group are nicknames motivated by the names and surnames of the closest family (ca. 20%), while the nicknames derived from the names and surnames of strangers are less numerous (ca. 14%).

The vast majority of the analyzed nicknames express the speaker's ironic-jocular attitude towards the nickname holder. In contrast, nicknames with a clearly pejorative overtone are rare.

The nicknames found in the studied Belarusian dialects of the surrounding area of Lewkowo Stare in the Białystok region differ in respect of the range of their occurrence and frequency of use. Some of them are known all over the investigated area, others are confined to a narrow group of persons, usually the closest neighbors, families, related persons, pupils in the same schools, or to work establishments.

The study of nicknames in dialectal micro-systems serves to explain the processes and mechanisms of derivation and functioning of this type of anthroponyms. It can also be helpful in establishing the origin of surnames and determining interrelationships between individual anthroponyms as well personal and common names. This type of studies also helps determine the condition of preservation of the investigated dialects and the directions of changes that take place in them.

Key words: Białystok region, Lewkowo Stare and its vicinity, nicknames of inhabitants, name-derived nicknames, surname-derived nicknames

Streszczenie

W artykule podjęto próbę opisu przezwisek mieszkańców Lewkowa Starego i okolic w powiecie hajnowskim na Białostocczyźnie motywowanych imieniem i nazwiskiem nosiciela oraz innych osób. Analiza zgromadzonego materiału wykazała, że stosunkowo rzadko są notowane przezwisek motywowane imieniem i nazwiskiem nosiciela (odpowiednio 7% i 10%). Najliczniejszą grupę wśród badanych nazw stanowią przezwisek nawiązujące do imion i nazwisk innych osób. W tej grupie przeważają przezwisek motywowane imionami i nazwiskami członków najbliższej rodziny (ok. 20%), nieco mniej liczne są przezwisek pochodne od imion i nazwisk osób obcych (ok. 14%).

Zdecydowana większość poddanych analizie przezwisek wyraża ironiczno-żartobliwy stosunek mówiącego do nosiciela przezwisek. Rzadsze są natomiast nazwy o zabarwieniu wybitnie pejoratywnym.

Występujące w badanych gwarach białoruskich okolic Lewkowa Starego na Białostocczyźnie przezwisek różnią się pod względem zasięgu występowania i częstotliwości użycia. Jedne z nich są znane na całym terenie badań, inne ograniczają się do wąskiej grupy osób, najczęściej najbliższych sąsiadów, rodzin, osób spokrewnionych, uczniów tych samych szkół i zakładów pracy.

Badanie przezwisek w mikrosystemach gwarowych służy wyjaśnianiu procesów i mechanizmów tworzenia i funkcjonowania tego rodzaju antroponimów. Może być także pomocne

w ustalaniu genezy wielu nazwisk oraz określaniu współzależności między poszczególnymi antroponimami, a także nazwami osobowymi i pospolicitymi. Tego typu badania pomagają ponadto określić stan zachowania badanych gwar oraz kierunki zachodzących w nich zmian.

Słowa kluczowe: Białostoczczyzna, Lewkowo Stare i okolice, przezwiska mieszkańców, przezwiska odimienne, przezwiska odnazwiskowe

Рэзюмэ

Аўтар артыкула характарызуе мянушкі жыхароў Ляўкова Старога і суседніх вёсак у гайнаўскім павеце на Беласточчыне, вытворныя ад ўласных імёнаў уладальніка, а таксама іншых асоб. Аналіз сабранага матэрыялу паказаў, што адносна рэдка выступаюць мянушкі, утвораныя ад імя і прозвішча ўладальніка (адпаведна 7% і 10%). Найбольш шматлікую групу ў даследаванай лексіцы складаюць мянушкі, вытворныя ад імя і прозвішча іншых асоб. У межах гэтай групы пераважаюць мянушкі, матываваныя імем і прозвішчам блізкіх сваякоў (каля 20%), не шмат менш занатавана мянушак, матываваных імем і прозвішчам чужых людзей (каля 14%).

Пераважная большасць аналізаваных назваў адзначаецца іранічна-жартаўлівай афарбоўкай адносінаў асобы, якая гаворыць, да ўладальніка мянушкі. Толькі ў асобных выпадках назвы выражаюць негатыўныя адносіны.

Мянушкі, якія ўдалося запісаць у даследаваных беларускіх гаворках Ляўкова Старога і суседніх вёсак на Беласточчыне, адрозніваюцца арэалам распаўсюджання і частотнасцю. Адны з іх вядомыя на ўсёй тэрыторыі даследавання, іншыя функцыянуюць у вузкай групе асоб, часцей за ўсё – сям’і, сярод сваякоў, блізкіх суседзяў, вучняў адной школы ці членаў працоўнага калектыву.

Даследаванне мянушак у мікрасістэмах гаворак дазваляе растлумачыць працэсы і механізмы ўтварэння і функцыянавання гэтага тыпу антрапонімаў, можа быць карысным і ў тлумачэнні паходжання шматлікіх прозвішчаў, а таксама ў вызначэнні ўзаемнай залежнасці як паміж паасобнымі антрапонімамі, так і паміж уласнымі назвамі і апелятыўнай лексікай. Больш таго, такія даследаванні дапамагаюць апісаць стан захавання гаворак, а таксама вызначыць накірункі зменаў, якія ў іх адбываюцца.

Ключавыя словы: Беласточчына, Ляўкова Старое і наваколле, мянушкі жыхароў; мянушкі, утвораныя ад імёнаў; мянушкі, утвораныя ад прозвішчаў